

Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'ye Mektuplarında Kadın Konusu

Woman Problems in Letters wich sent to Fatma Aliye by Ahmet Mithat Efendi

Onur AKBAŞ

ESOGÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

Özet

Kadın problemlerinin ne zaman gündeme getirildiği pek de önemli değildir. Biz biliyoruz ki insanlık var olduğu günden bugüne kadın ve doğal olarak meselesi de vardır. Kadın meselesi kadından bağımsız düşünülemez. Bu yüzden bizde Tanzimat döneminde dile getirilen kadın problemini Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'ye gönderdiği mektuplarda inceledik. Çünkü bu mektupların muhatabı her şeyden önce bir kadın ve kadın sorunları üzerine düşünen bir kadındır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım, Modernizm, Feminizm, Mektuplar

Abstract:

It doesn't matter when woman problems discussed. We know there has woman problems since Human was created. And absolutely Woman problems can't be thought without women. So cause of our study is Fatma Aliye who is pen friend of Ahmed Mithat Efendi is a thinker about woman problems.

Key Words: Woman, Ahmet Mithat Efendi, Msr. Fatma Aliye, Modernism, Feminism, Letters

1. Giriş

Her ne kadar kadın ve eşitlik konusu yahut kadın hakları meselesi, uluslararası zeminde 8 Mart 1857 yılında bir tekstil atölyesinde çalışan kadınların ücretleri etrafında gündeme gelse de kadın konusu, sadece ekonomik eşitlik bağlamında ele alınacak kadar sınırlı ve yeni bir problem değildir. İnsanlık tarihi kadar eski böyle bir konuda biz de yazıldıkları dönemi de dikkate alarak Ahmet Mithat Efendi'nin mektupları etrafına, onun kadın, edebiyatta kadın, bir yazar olarak cemiyette kadın meselelerine bakışını ve pek çok yazar yetiştiren bir Tanzimat münevverinin bu anlayışının düşünce dünyamıza ve edebiyatımıza neler getirdiğini incelemeye çalışacağız.

Bahsini ettiğimiz bu mektupların bir önemli tarafı da mektupların muhatabının bir kadın olması ile birlikte, bu kadının döneminde önemli bir yazar ve devrine göre filozof düzeyinde bir münevver olmasıdır. İlgili mektupları hazırlayan ve bunları kitap haline getiren F. Samime İnceoğlu ve Zeynep Süslü Berktaş'ın kitaba "Fazıl ve Feylosof Kızım" ismini vermeleri de maksadımıza açıklama sadedinde önemli bir durumdur.

2. Tanzimat döneminde kadın meselesine genel bir bakış

Tanzimat dönemine kadar olan süreçte kadın hakları gerek edebi düzeyde gerekse resmi düzeyde pek gündeme gelmemekle beraber Belkıs Konan'ın tespitine göre "*Tanzimata kadar çıkarılan bazı fermanlarda kadınların toplumsal yaşamlarına kısıtlamalar getirildiği de* "görülmektedir. Belkıs Konan bu gelişmeleri şöyle ifade eder: "*Örneğin 1610 yılında kadınların erkeklerle aynı sandala binmeleri yasaklandı. 1603'te kaymakçı dükkanlarına girmeleri, 1787'de mesire yerlerine girmeleri yine 1828 yılında ince kumaştan ferace giymeleri yasaklanmıştı.*"(Konan, 2010;162)

"*Osmanlı İmparatorluğunda kadın hakları ile ilgili ilk tartışmalar Tanzimat fermanının ilanından sonra olmuştur. Aydınlar kadını toplum içinde etkili hale getirmek için özellikle eğitim konusu üzerinde durmuş ve Avrupa'da kadına tanınan hakların Osmanlı kadınına da tanınması için çaba göstermişlerdir. Bu dönemde çıkarılan bazı gazete ve dergilerde kadının durumunun iyileştirilmesi ile ilgili yazılar yazmışlardır. Onlara göre İslamiyet Müslüman kadına Batıdakinden daha fazla hak vermiş olsa da toplumda kadına biçilen rollerin buna izin vermediği kabul edilmiştir. Bu dönemde aydınlar siyasal anlamda da kadını erkekle bir görmektedir.*"(Konan, 2010; 163)

3. Tanzimat Edebiyatı'nda kadının yerine tematik bir bakış

Tanzimat döneminde diğer alanlarda olduğu gibi edebiyatta da kadının yeri ve önemi önemli bir sosyal problem olarak edebi eserlerde yerini almıştır. Namık Kemal'in 1862 yılında Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı "Terbiye-i Nisvan Hakkında Birkaç Layiha" kadının eğitiminin önemini vurgularken (Karabulut, 2013; 50) Ahmet Mithat "Felsefe-yi Zenan" başta olmak üzere pek çok eserinde doğu ve batı medeniyetlerinin kadına bakışını mukayeseli olarak verirken ayrıca Türk kadınına haklarını öğretmeye çalışır. Nabizade Nazım ise "Zehra" romanında içsel çelişkileri ve ihanetler karşısında

kadının iç dünyasını vermeye çalışır. “İntibah” romanında ise Namık Kemal düşük ahlaklı bir kadınla bir cariye etrafında meseleyi ele alır. Yine Ahmet Mithat, “Felsefe-yi Zenan” dışında “Jön Türk” , “Taaffüf” v “Hayret” gibi romanlarında bu meseleyi farklı açılardan ele alır. Öyle ki “Hayret”te Hintli kadınları rahiplerden daha iffetli olarak ele alırken “Felsefe-yi Zenan”da ndini ilme ve okumaya verdiği için evlenmeyen bir kadın tiplemesi dönemine göre oldukça yenidir. (Karabulut,2013;49-53) Aynı zamanda Samipaşazade Sezai’nin “Sergüzeşt” romanında ise bir cariye olarak kadının dramı ele alınır.

Elbet de bu dönemde ele alınan konu günümüz açısından ele alındığında kusursuz ya da eksiksiz değildir. Dönemin bazı aydınları meseleyi ele alırken kadını sadece evde bir eğitmen olarak değerlendirenler olduğu gibi Namık Kemal’in “İntibah” romanında idealize edilmek istenen Dilaşub, sırf evin hanımını istediği için onun oğlu ali Bey ile evlenmesi ve onu sevmesi ciddi bir sorundur. Oysa meseleye ahlak merkezli bakılmadığında ihtirasları peşinden koşan ve bu bağlamda kural tanımayan Mahpeyker bu romanda gerçek karakteri temsil eder. Benzer durum “Felatun Bey ve Rakım Efendi”deki cariye tiplemesinde de görülür.

Konumuz Ahmet Mithat efendinin kadın problemlerine yaklaşımı olduğu için bu hususta kayda değer bir meseleyi de atlamadan geçemeyeceğiz. O da Şerif Mardin’in Osmanlı döneminde pek çok hürriyet konusunda olduğu gibi kadın hak ve hürriyetleri konusunda da yaklaşımları belirleyen asıl meselenin ekonomik ve sınıf temelli olmasıdır. Bu yaklaşım da orta sınıftan kişilerin hürriyet anlayışına yaklaşımda bir çifte standardın olduğu meselesidir. Hatta bu hususta kadın hürriyetlerine olan yaklaşımın orta sınıf erkekler mevzubahis olduğunda hoşgörüden yoksun olduğu görüşü düşündürücüdür.

“...Felatun bey söz konusu olduğunda ahlakçılığına alt sınıf kökeni ile yaklaşan Ahmet Mithat Efendi, alt sınıfların kadınlara karşı olan tutumunu benimsemiyordu.” (Mardin, 2015; 70) diyen Şerif Mardin, Ahmet Mithat Efendi’nin kadın konusuna tipik bir duygusallıkla yaklaştığını ifade etmektedir. (Mardin, 2015;71)

4. Ahmet Mithat Efendi’nin Fatma Aliye’ye mektuplarında kadın konusu

Her ne kadar meseleyi Ahmet Mithat Efendi açısından ele alsak da burada muhatabın kadın olmasından daha fazlası, muhatabın da aktif olarak kadınların ve onların sorunları üzerine entelektüel düzeyde düşünen bir kimse olması önemlidir. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi’nin Fatma Aliye’ye gönderdiği mektuplara geçmeden önce, o dönemde, cemiyette kadının yerine ve bir yazar olarak kadına olan bakışı bizzat hem bu bakışların muhatabı hem de toplumsal anlamda gözlemcisi olan birinin kaleminden öğrenmekte fayda var. Bu yüzden Fatma Aliye’nin Tercümân-ı Hakikat’teki yazılarından dolayı gazetenin okurlarından gördüğü teveccühten bahseden mektubunda Fatma Aliye’nin şu ifadeleri önemlidir:

“Kaâriîn-i kirâm hazerâtının âsâr-ı âcizâneme gösterdikleri rağbet ve ihsân buyurdıkları takdîrât şimdiye kadar İslam kadınlarının âdetâ insan yerine konulmayıp erkekler nezdinde makhûr ve esir gibi bir halde buldukları zannında bulunan Avrupalıların bu yanlış zehâbını ibtâl ile millet-i İslâmiye'nin böyle değerinden kat kat ziyâde takdir ile isbât eyliyor. Ve bu veçhiyle devlet ve milletlerine büyük hizmet etmiş oluyorlar. Pâdişâh-ı bî müdânî Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Efendimiz hazretlerinin âfitâb-ı cihantâb-ı âtifet-i hümâyunlarıyla beraber münevver olmadık bir ferd kalmadı ki kadınlar bundan mahrum kalsınlar. Sâye-i maarif-vâye-i hazret-i cihândârilerinde bunca mekâtib-i rüşdiye-i inâs nice kâtibeler yetiştiriyor kadınlar da cehlden kurtuluyor.”(Ahmed Mithat, 2011;26)

Bu ifadelerde önceki dönemlere dair kadın algısı, cemiyette kadına bakışla beraber aynı zamanda *“Sâye-i maarif-vâye-i hazret-i cihândârilerinde bunca mekâtib-i rüşdiye-i inâs nice kâtibeler yetiştiriyor kadınlar da cehlden kurtuluyor.”* ibaresi kadınların eğitime dönemin devletinin ve 2. Abdülhamid'in bakışına dair de bilgi verilmiştir.

Ama bu ifadelerin yazıldığı dönemde gerçekten bu olumlu bakış açısı oturmuş mudur? O dönemde bazı erkek yazarların Fatma Aliye'ye hücumu karşısında ona itidal tavsiye eden Ahmet Mithat Efendi şunları söyler:

“İşte bizim Osmanlı Efendileri böyledirler. Lâkin onların bu muhâcemâtını görüp erkeklik göstermemelidir. Her belâya kemâl-i akl u edeble göğüz vermek elbet de galebeyi temin eyler. İnşallâh mafûz-ı gencîne-yi sadrınız olduğunu âsâr-ı kalemiyenizden istidlâl eylediğim maârif-i peyderpey ortaya koyduğunuz zaman mâhiyet-i sahîha-i ilmiyenizi görerek şimdi istihzâları ile mağrur görünenler kemâl-i şerm ü hicabla başlarını göğüslerine eğerler.” Dedikten sonra üslubunu sertleştiren Ahmet Mithat Efendi daha ağır ifadelerle aynı mektuba şöyle devam edecektir:

“Bunlara edip diyemem! Osmanlı! Hiç! İnsan? Büsbütün hiç! Erkek bile diyemem ki erkeğin birinci ve en mukaddes vazifesi benât-ı nev'ini ta'zim ve tevkîrdir. Onlarda kusur bile olsa muvakkırâne ıslâh etmek lâzım geldiği halde bizim müntekidîn efendiler hünerleri görülen nisvânımızı bile haksız itirâzâta düçâr ediyorlar. Bâri ellerinden bir şey gelse! İşte namlarını da ortaya koyabilmekten ihtirâz ederek müteâr namları ile perde arkasından söz söylüyorlar.”(Ahmed Mithat, 2011;28-29)

Burada dikkati çeken, her ne kadar entelektüel zeminde de kadına hem de bir yazar olarak kadına bakışın değişmeye başladığı o dönemde bile geçmişten tevarüs edilen anlayışla Fatma Aliye'ye hücumların olması iken bu hücumların bir olumlu yanının hücum edenlerin karşılaşacakları tepkiye olan endişelerinden dolayı gerçek kimliklerini gizlemeleridir. Ancak hem bir çalışan insan olarak hem de bir yazar olarak kadına cemiyette bakışların tamamen değişmediğinin bir göstergesi olmakla beraber Ahmed Mithat'ın kadınların erkeklerle birlikte cemiyette bir çalışan olarak yerlerini alacaklarına olan inancı hatta bu husustaki bir öngörüsü kayda değerdir. Bahsini ettiğimiz bir başka mektupta Ahmet Mithat Efendi şöyle diyecektir:

“Meydan-ı matbuata çıkmak hevesini göstere birkaç hanım o heveste bulunduğu da bin tövbeler ile nâdim oldu. Niçin? Ya bizde kadın denilen şey erkeklerden hatta bir soytarının kıyâfet-i mudhikesine bakacak olsa o soytariya bile ‘acaba beni beğendi mi? Öyleyse bir kat daha beğensin’ diye hemen bıyıklarını bükmek bir cibillet olmuş idi de onun için! Bir kadının bir erkek ile kalem arkadaşı olabilmesi kimin hayaline sığar idi?” diyerek Fatma Aliye ile mektup arkadaşlığına dikkati çeken ve bunun istikbalde meslek arkadaşlığına da evrileceğini, “Fakat bundan sonra iş daha başkalaşacaktır. İhtimal ki hanım kızlarımız neşriyâta başladığı ve benim oğlum bir Mithadzâde olarak matbaada benim yerime geçtiği zaman orada birlikte çalışacaklardır.” (Ahmet Mithat, 2011;69)

Elbet de bu yazışmalarda kadına dair kanaatler sadece Fatma Aliye’nin şahsı etrafında yahut onun yazıları hakkında değil onun kadın merkezli ortaya koyduğu eserler hakkında teorik bilgileri de ihtiva etmektedir. Örneğin Fatma Aliye’nin o dönemde kaleme almakta olduğu “Nisvân-ı İslam” isimli kadınlar hakkında yazdığı bir mektupta, Ahmet Mithat Efendi, şu ifadelerle yer verir:

“Ama min-gayri haddin size şunu ihtâr edeceğim ki o kitapta nisvân-ı İslam’ı nisvân-ı nasarâ ve bhusus Avrupalılar ile mukayese için onların aleyhlerinde hiçbir muhakemeye girişilmeyecektir. Maksad onların teveccühlerini celb etmektir.” (Ahmet Mithat, 2011; 27)

Bu ifadelerden anlaşılan, İslam kadınları ile alakalı bu kitapta Avrupalı kadınlarla yapılacak bir mukayesenin karşı tarafın teveccühünü kazanmaktan daha değerli değildir. Bundan da anlamaktayız ki sadece çağı yakalaması istenilen kadının modern dünyamızda da evrensel manada diğer entelektüel kadınlarla da ilişkilere verilen önem dikkate değerdir.

Aynı zamanda sadece romanda değil mektuplarında da dönemin ünlü kadın şairleri ile alakalı ortaya çıkan ve onlara bazı ahlaki zaafı isnad eden dedikodular etrafında “kadın ve ahlak” meselesine dair görüşleri bulunan Ahmed Mithat Efendi (Ahmet Mithat, 2011; 302)

Tanzimat döneminde genel olarak kadın ailenin eğitiminde oynadığı rol ile değer görüyordu. Ahmet Mithat Efendi’nin buna da itirazı vardır:

“Mestûriyet-i İslâmiye hasebiyle haremlere girecek tabiplerin kadın olmaları bizce müreccâh hatta zaruridir. Avukat bile bulunmalı. Zirâ tevârüs ve eytâm sâir umûr u hukûkiyede kadınların hukuku dâimâ zâyî’ oluyor. Erkekler zaaf ve cehâlet-i nisvândan daima istifade ediyorlar. Hasılı ressam bulunmalı, müellif bulunmalı, her şey bulunmalı. Çünkü erkeklik nasıl bir âlem-i vâsi’ ise kadınlık dahi öyle bir âlem-i vâsi’dir. Bu âlem hem de el-yevm mevcuddur. Onu ıslah etmeli. Kadınların evlat için ilk muallime oldukları artık eskimiş, çürümüş bir hükm olduğunu da söylemeli. Neden kadınlar ilk muallime olmakla kalsınlar? Cemiyet-i medeniyenin yarından fazlasını onlar teşkil etmiyorlar mı?” .” (Ahmet Mithat, 2011; 223)

Kadınların ailede “ilk muallim”lik yapmak dışında da yapabilecekleri meslekler olduğu düşüncesi ile Ahmed Mithat Efendi, kadınlarla alakalı bu görüşünde içinde bulunduğu dönemden de ilerdedir. Ancak bu paragrafta kadınların ve erkeklerin ayrı birer alem olduğuna vurgu yapılmakla

beraber her meslekten kadının cemiyette bulunması gerektiği fikrinin, “*Mestûriyet-i İslâmiye hasebiyle haremlere girecek tabiplerin kadın olmaları bizce müreccâh hatta zaruridir.*” Şeklinde açıklanması bize iki şeyi düşündürmektedir. Bunlardan birincisi, gerçekten Ahmed Mithat Efendi bu zarurete de kendisi inanmakta ikincisi ise Ahmet Mithat Efendi, o günkü genel hükümleri aşmak için bu zarureti söyleme gereği duymaktadır.¹

4.1. Ahmed Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'ye mektuplarında meşhur Türk kadınları:

Elbet de mektupların muhataplarından birisi kendi döneminde pek çok yazara tesir eden dönemin hem yazarı hem de gazetecisi olması bir diğer muhatap ise kendi döneminin entelektüel bir kadını olması her iki tarafın da aralarındaki iletişimde başka meşhur yazar ve aydınardan bahsetmelerini doğal kılar. Konumuz Tanzimat döneminde kadının yeri ile bağlantılı olduğundan biz de bu çalışmamızda konusu geçen kadın meşhurlara değinmeyi lüzumlu gördük. Hazırlanması düşünülen “Şaire Hanımlar” risalesi ile de örnek kadınları tanıtmaya gayretini gördüğümüz iki yazar arasında (Ahmet Mithat, 2011; 179) bahsi geçen Gülnar ve Makbule Leman hanımlardır. Ancak her ikisinin de ismi ortaya koydukları eserden öte bazı ahlaki endişeler etrafındaki hususi dedikodularla geçmesi hatta bu isimlerin dönemin sansasyonel siyasi dedikodulara alet olması durumuna karşı cevaplar şeklinde geçmesi o dönemde kadın denildiğinde akla ilk gelen mevzuların henüz kökten değişmediğini göstermektedir. (Ahmet Mithat, 2011; 193,249)

4.2. Ahmed Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'ye mektuplarında meşhur Batılı kadınlar:

Gönderdiği mektuplarda Fatma Aliye'yi yalnızca eserleri ile alakalı değil aynı zamanda kendi döneminde aydın bir kadın örneği olması itibari ile yabancı basının ve hususiyle Batılı entelektüel kadınların dikkatini çeken Fatma Aliye'yi onlarla münasebeti konusunda bilgilendirmekte veya yönlendirmektedir. Peki kimdir bu Batılı entelektüel hanımlar? Bunlardan birisi Matmazel Frances Willard ki (Ahmet Mithat, 2011; 211) o dönemde hem eğitimci yazar hem de kadın hakları savunucusudur. Öne çıkan ve mektuplarda sık sık ismi geçen isimlerden birisi ise Madam Hanna Korani'dir. 1871 yılında doğan ve Prebiteryen kilisesine bağlı Suriye asıllı kadın yazardır. (Ahmet Mithat, 2011; 435)²

Bu yazarlar dışında gerek Türk gerekse Batılı pek çok kadın meşhur ismi konular bağlamında geçmektedir.

5. Sonuç:

¹ Çünkü bu mektuplar hususi olmakla beraber mektupları yayımlama düşüncesini Fatma Aliye'ye gönderdiği bir başka mektupta şöyle ifade edecektir: “*Dört beş sene bu kadın ile (Makbule Leman kast ediliyor.) muhâbere ettim. Fakat mektuplarımız sizin mektuplarınız kadar çok değil ise de az değildirler. Merak buyuruyor iseniz mahfuz olanlarını takdim ederim de okursunuz. Cümlesi mahfuz dahi değildir. Zira tamamen mahfuz olan mektuplar yalnız sizinkilerdir. Hatta vaktiyle paşa oğluma dahi demiş olduğum veçhile bunları neşreden bile çekinmem.*” (Ahmet Mithat, 2011; 244)

² Elbet de isimler bunlardan ibaret değildir. Biz sadece konumuzu destekleyecek birkaç örnekle iktifa ettik. Zira bu mektuplarda geçem kadın şahsiyetler ve onlarla münasebet ayrı bir makale konusudur.

Hürriyet kavramı etrafında ilk defa Tanzimat döneminde gündeme gelen kadın konusu üzerinde düşünen Ahmet Mithat Efendi, gerek kadınların her mesleği yapabilecekleri görüşü ile gerekse şair ve yazar bazı tanınmış hanımlara dair söylentilere karşı sergilediği tutumla devrinden çok ileride bir aydındır. Aynı zamanda yukarıdaki ifadelerinden anladığımız kadarıyla Ahmet Mithat Efendi batı ile olan münasebetlere önem veren bunları kadınlar tarafından gelecek bir teşebbüs olduğu zaman da destekleyen bir münevverdir. Elbet de daha o dönemlerde kadına dair hürriyetlerin mevzubahis olduğu bir zeminde her şeyin birden bire hallolması beklenemezdi. Ahmet Mithat Efendi'nin bile belli durumlarda kadını ve erkeği ayrı bir âlem olarak görmesi ve meslek konusundaki ifadelerinde kadınların her çeşit meslek sahibi olabilmelerini İslam'da tesettürün iktizası olarak açıklaması günümüz açısından bakıldığında bir eksik olarak görülebilir. Bu durum Ahmet Mithat Efendi'nin kadınların toplumdaki yerleri ve kadın erkek eşitliğine dair kafa yoran ve gayret sarf eden bir aydın olduğu gerçeğini değiştirmez.

KAYNAKLAR

1. Ahmet Mithat Efendi,(2011), *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, Klasik Yayınları İstanbul
2. Ahmet Mithat Efendi, (2014), *Ahbar-ı Asâra Tamim-i Enzar*, Dergah Yayınları, İstanbul
3. Akyüz Kenan *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri(1860-1923)*, İstanbul, İnkılap Kitabevi
4. Enginün İnci (2007), *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* İstanbul, Dergah Yayınları
5. Findley C.V.(1999),*Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
6. Gökçek Fazıl (2014), *Bir Tartışmanın Hikayesi Dekadanlar*, İstanbul, Dergah Yayınları
7. Gökçek Fazıl (2017), *Küllerinden Doğan Anka, Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, İstanbul, Dergah Yayınları
8. Kaplan Mehmet (2004), *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul, Dergah Yayınları
9. Kaplan M.ehmet (2000), *Hikaye Tahlilleri*, İstanbul, Dergah Yayınları
10. Kerman Zeynep (1998), *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul, Akçağ Yayınları
11. Kefeli Emel (2007), *Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları*, İstanbul, 3F Yayınları
12. Moran Berna (2007), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul, İletişim Yayınları
13. Mardin Şerif (2015), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları
14. Tanpınar Ahmet Hamdi , (2001) *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi
15. Tanpınar Ahmet Hamdi, (2016), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, Dergah Yayınları
16. Yılmaz Durali (2011) *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul, 2011
17. Dayanç Muharrem (2012),*Bir Yenileşme Dönemi Olarak Ahmet Mithat Efendi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt/Sayı: XLVII.
18. Dayanç Muharrem (2007), *Ahmet Mithat Efendi'nin Türklüğe Dair*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
19. Kesebir Ensar (2011) *Tanzimat Romanında İradesiz Anne Tipi*, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi

20. Karabulut Mustafa (2013) *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme*, Erdem Dergisi S:64 s:49-69
21. Hece Dergisi, (2002), *Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara
22. Temrin Edebiyat Dergisi, (2013), *Ahmet Mithat Efendi Özel Sayısı*, S:55
23. Konan Belkıs (2010) *Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci*(9 Aralık 2010 tarihinde Kadın ve Gençlik Platformu Derneğinin Düzenlediği Politikada Kadın Konulu Panelde sunulmuştur.)